

Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině

Requirements for the level of discussion on literary/standard Czech

ABSTRACT: This text is a methodological rather than a “research-based” reaction to the article by F. Čermák, P. Sgall and P. Vybíral (2005). Its central topic is constituted by a detailed survey of individual statements in the article. In many cases, these statements are shown to be in conflict with empirical facts (mainly with corpus evidence) or, even worse, with each other. In the final section, the current paper argues for either producing valid, consistent, and, last but not least, new argumentation in the discussion called for, or for dropping the idea altogether, since it might otherwise endanger the scientific level of *Slovo a slovesnost*. The appendix presents a list of relevant literature which must be considered, should the discussion take place.

V druhém sešitu šedesátého šestého ročníku časopisu *Slovo a slovesnost* vyšla na stranách 103–115 stať Františka Čermáka, Petra Sgalla a Petra Vybírala *Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi*. Jedná se o „zásadní článek“ (jak nám autoři hned v prvním řádku textu sami sdělují), a z toho důvodu je nutné mu věnovat náležitou pozornost. Budu se proto v následujícím textu věnovat pečlivému rozboru obsahu a formulací tohoto článku, včetně pokusu zasadit jej do jeho historického rámce.

V obsahové oblasti se budu snažit o pečlivý rozbor jednotlivých tvrzení článku, a zejména samozřejmě o co nejpřesnější porozumění těmto tvrzením v jejich globálnějších („celočlánekových“) souvislostech. Vzhledem k tomu, že bych čtenáři rád zprostředkoval právě celkový pohled, nikoliv jen jednotlivosti vytržené z kontextu, budu občas nucen k delším citacím (byť se je budu snažit zkrátit vypuštěním částí pro porozumění méně podstatných) – omlouvám se za to již předem. Zároveň velmi prosím všechny, aby si originál stati jednak přečetli nezávisle a jednak si jej vzali k ruce při čtení mého komentáře, aby si mohli ověřit, že necituji účelově, nebo dokonce zkresleně. Pokud to bude možné, budu v dalším postupovat v soulase s tokem textu originálního článku – v případě, že se o stejném jevu, stejném tvrzení atp. autoři zmiňují na více místech, bude celá diskuse zařazena pod první takové místo článku.

A nyní k rozboru jednotlivých tvrzení. Na první straně (103) dole se dočteme, že „...je jasné, že v dnešní otevřené době je jakýkoliv diktát, a tedy i diktát jazykový, jevem silně příznakovým, těžko přijatelným. Ostrá a nesnášenlivá reglementace jazyka, která by jazyk jasně standardizovala a unifikovala, i kdyby byla odborně jasná, není na místě.“

Takováto formulace se slovesem v indikativu („ostrá a nesnášenlivá reglementace ... není na místě“), nikoliv v kondicionálu (hypotetické „...by nebyla na místě“), nutně vede k zamyšlení, kdo onen „těžko přijatelný jazykový diktát“ a „ostrou a nesnášenlivou reglementaci“ českého jazyka provádí.

Jednoduchou odpověď na takovou otázku není nijak těžké nalézt: kodifikační publikace nejrůznějšího druhu (pravidla pravopisu, gramatiky, slovníky...) jsou oblastí, ve které se více než kdo jiný angažuje Ústav pro jazyk český – i když jistě existují i dal-

ší instituce, které se zabývají výzkumem různých aspektů naší mateřštiny a publikací jazykových příruček o ní, je tradiční postavení Ústavu pro jazyk český jen stěží sporné.

Složitější a hlavně překvapivější odpověď však nalezneme, když uvedenou citaci nejprve doplníme o další větu a celek pak srovnáme s několika body uvedenými v kapitole 5 (K povaze kodifikace v tvarosloví). Nejprve tedy vezměme v úvahu delší kontext výše uvedeného citátu:

„...je jasné, že v dnešní otevřené době je jakýkoliv diktát, a tedy i diktát jazykový, jevem silně příznakovým, těžko přijatelným. Ostrá a nesnášenlivá reglementace jazyka, která by jazyk jasně standardizovala a unifikovala, i kdyby byla odborně jasná, není na místě. Ostatně i poslední nepodařená a dost špatně přijímaná pravidla pravopisu svá stanoviska, v leccém sporná a neopřena o realitu, jen opatrně doporučují, a to jen školám (těm se vnucují), a ne tedy všem uživatelům.“

Prvním překvapením – jež samostatně vyplývá z věty, o kterou byl citát rozšířen – je, že pravidla pravopisu svá stanoviska opatrně doporučují jen školám, jimž se vnucují. Nezbyvá mi než říci, že překvapivost tohoto názoru autorů článku pro mne plyne zejména z toho, že nejsem schopen porozumět, jak že lze školám pravopis stanovený pravidly současně „jen opatrně doporučovat“ a „vnucovat“ – což ale asi podotýkám zbytečně, čtenář na to jistě přišel sám. Daleko podstatnější je fakt, že podle autorů článku „ne-školním“ uživatelům (např. žurnalistům, pracovníkům mediálních agentur, jazykovým korektorům) pravidla vůbec nic nedoporučují (ani „jen opatrně“). To se zřejmě dá pokládat za důkaz, že Ústav pro jazyk český není institucí, která provádí „těžko přijatelný jazykový diktát“ a „ostrou a nesnášenlivou reglementaci“ českého jazyka (nebo alespoň se tak neděje vydáváním pravidel pravopisu).

Druhým a nepochybně ještě větším překvapením je pak odhalení, kdo (v kontextu diskutovaného článku) „těžko přijatelný jazykový diktát“ a „ostrou a nesnášenlivou reglementaci“ českého jazyka provádí, nebo o ně alespoň usiluje. Ke zjištění, kdo to je, lze snadno dospět po konfrontaci uvedeného citátu s kapitolou 5 (K povaze kodifikace v tvarosloví), kde se na s. 110 dole požaduje „[v]yloučit z písemných a oficiálních promluv evidentně nestandardní jevy“ a na s. 111 nahoře „[o]mezovat hyperkorektismy jako *by jste, dvěmi, obchod textilem, ...*“. Že autoři své vlastní cíle odsuzují jako jevy „těžko přijatelné“, které „nejsou na místě“, je jistě poněkud nezvyklé – nicméně nějakým opravdu velkým překvapením by to v článku, kde se tvrdí, že pravidla pravopisu jsou škole zároveň opatrně doporučována i vnucována, být nemělo.

Dalším dvojnásobně zajímavým tvrzením obsaženým v prvním odstavci s. 104 je pak jeho poslední věta:

„Seriálnost, povlovnost změn v tvaroslovné i pravopisné kodifikaci (a v některých oblastech syntaxe, viz např. Machová, 2000) vede k rychlému zastarávání příruček, a naproti tomu zavádění dublet (pokud je přehledné a soustavné) posiluje u mluvčího pocit, že se může na své jazykové povědomí spolehnout (...).“

V první části tohoto souvětí pokládám za pozoruhodný názor, že povlovnost změn v kodifikaci vede k rychlému zastarávání (kodifikačních) příruček. Musím přiznat, že mi není úplně jasné, jak autoři k takovému závěru dospěli – ale jistě to není obecně vyloučeno, je např. možné, že změny kodifikace a zastarávání příruček podléhají jiným časovým měřítkům. Druhá část je vážnější, neboť v ní vychází najevo nedostatek zna-

lostí o současných problémech jazykového poradenství. Jak totiž ukazuje jeho každodenní praxe, zavádění dublet naprosto nepřispívá k pocitu mluvčích, že se mohou na své jazykové povědomí spolehnout. Běžní tazatelé zpravidla požadují informaci o jasné a „jediné“ pravdě a se sdělením, že kodifikace povoluje dvě nebo více možností, jsou nespokojeni, a to i v těch případech, kdy se dozvědí, že výběr mezi dubletami není (v těchto případech) libovolný, ale že by se měl řídit ohledem na styl textu. Mnohé z nich pak informace o možnosti užít obou tvarů vede k explicitnímu vyjádření skeptického náhledu, že podle jazykovědců je „možné všechno“, že tazateli „nikdo nepomohl“ a že „jazykověda a jazykovědci jsou k ničemu“. O posíleném jazykovém povědomí však nemůže být v žádném z těchto případů řeč. Ostatně co jiného než rozsáhlé (byť ne zcela plošné) zavádění dublet v kodifikaci zřejmě znejistilo i třetího z autorů, který v závěru práce (Vybíral, 2004) uvádí seznam bibliografických odkazů pod nadpisem *Literatúra* (skutečně s čárkovaným *u*).

Nejasná jsou dále tvrzení autorů v posledním odstavci na téže straně, kde se píše:

„Nemůže-li být kodifikovaná forma češtiny pevně na dlouho daná jako u jazyků jiných, je třeba se zamyslet nad tím, jak se ... aspoň vyvarovat chyb minulosti a volit standard ... který bude odrážet budoucí vývoj tolerantně a s minimem rigoróznosti ... Je třeba oprostít se přitom ... od jazykově-inženýrských postojů.“

Bližší vysvětlení by zde asi bylo potřeba v následujících bodech:

– v čem spočívají zásadní odlišnosti češtiny od jiných jazyků – odlišnosti, kvůli nimž kodifikovaná forma češtiny nemůže být pevně na dlouho daná (na rozdíl od těchto jazyků),

– o které jiné jazyky konkrétně jde (tj. které jiné jazyky mohou mít pevně na dlouho danou kodifikovanou formu – jinými slovy, ve kterých jazycích pevně daná kodifikace existuje, ale nevyvíjí se); relevantní jsou tu přitom samozřejmě pouze jazyky „živé“ (nikoliv latina, klasická řečtina, klasická čínština, sanskrt, ...).

Zejména by bylo přínosné, kdyby autoři podrobněji specifikovali, jak si představují volbu funkčního standardu, který bude současně „odrážet budoucí vývoj“ a přitom se „oprostí od jazykově-inženýrských postojů“: konkrétně tedy to, zda autoři (nebo někdo jiný – a kdo) jsou schopni s jistotou předvídat budoucí (samovolný) vývoj jazyka a vypracovat na takovém základě funkční standard, který bude schopen tento budoucí vývoj již nyní spolehlivě odrážet. Pokud tomu totiž tak není, vystavují se autoři (opět) své vlastní kritice, protože v tom případě se volba takového standardu bez „jazykově-inženýrských postojů“ zcela zřejmě neobejde. O tom, že tyto postoje autorům nejsou nijak cizí, svědčí ostatně i formulace v horní části s. 108, kde se o obsahu kodifikace píše: „Podporovala by se reklasifikace těch variant, které jsou z hlediska normy perspektivní.“ Otevřeně se zde tedy hovoří o tom, že v kodifikaci je potřeba upřednostňovat nikoliv ty dosavadní formy, o kterých bylo empiricky zjištěno, že jsou nejpoužívanější (nebo jinak synchronně relevantní pro kodifikaci), ale varianty „perspektivní“. Na druhé straně nelze ovšem vyloučit, že autoři jsou skutečně schopni spolehlivě předvídat budoucí vývoj češtiny a „volit standard ... který bude odrážet budoucí vývoj tolerantně a s minimem rigoróznosti“, jak by o tom např. mohlo svědčit užití tvaru *východiskách* (zhruba za polovinou s. 105). Tento tvar je nepochybně gramaticky správný (a jako takový

je uveden např. v prvním vydání Slovníku spisovného jazyka českého; Havránek, 1960–1971), stejně nepochybně jde ale o tvar v současné češtině značně neobvyklý – např. poměr dublet *východiskách:východiscích* v korpusu SYN2000 je 0:34. Je ovšem právě dobře možné, že je to varianta perspektivní, a tak je nasnadě hypotéza, že autoři chtěli její volbou tolerantně a s minimem rigoróznosti odrazit budoucí vývoj.

K dalšímu tvrzení, jež asi pro běžného čtenáře zůstane nepochopitelné, pak článek dospívá na začátku posledního odstavce na s. 105, který začíná větou:

„Současné češtině bylo v historických podmínkách 19. století znemožněno vytvořit souvislou neformální hovorovou vrstvu...“

Tuto větu totiž vskutku nelze interpretovat jinak, než že současná čeština existovala již v 19. století, tj. že současná čeština je s jazykem 19. století identická. Nikdo nebere autorům právo pokládat takové tvrzení za správné a odpovídající jejich vidění reality, je ale velmi pravděpodobné, že v tomto bodě s nimi bude souhlasit asi jen málokdo.

Ve stejném odstavci, avšak na jeho samém konci na s. 106, se pak píše, že

„...pokud kodifikace plně neodráží normu jako celek (včetně běžného hovoru s jeho rozšířenou oscilací...), může směřovat jen ke znetváření češtiny, k vymáhání stylisticky hyperkorektního úzu a knižních tvarů i mimo knižní kontext“.

Na s. 108 nahoře se však klade požadavek značně odlišný, totiž:

„Takto specifikovaný standard by byl pro češtinu chápán jako stupňovitý. Vlastní kodifikace (soubor pravidel) by měla být omezena jen na malé jádro a ponechávala by prostor pro širokou variabilní složku.“

Na jedné straně (konkrétně na straně 106) je zde tedy požadavek, aby kodifikace plně odrážela normu jako celek (včetně běžného hovoru s jeho rozšířenou oscilací), na druhé straně (na straně 108) je pak ale těžké porozumět tomu, jak přitom (při plném odrážení normy) má kodifikace být omezena jen na malé jádro. Celkový dojem je tedy asi ten, že autoři buď používají pojem „kodifikace“ na s. 106 ve smyslu „standard“ („kodifikace“ = „standard“), tj. v jiném smyslu než na s. 108 (kde „kodifikace“ je přinejlepším malou vlastní podmnožinou „standardu“), nebo na s. 108 kladou požadavky, jejichž splnění podle jejich vlastních slov ze s. 106 povede ke „znetváření češtiny“.

Dále je nejasná zmínka na s. 107 (na konci prvního celého odstavce), že

„v tomto běžně mluveném úzu je dnes (např. i v televizi) častá i moravská shoda typu [abyh váz našla]“.

Ze znění fonetického přepisu, v němž autoři explicitně vyznačují tvrdou výslovnost -y- v [abyh], je zřejmé, že se nejedná o jev zasahující celé moravské území, ale jen velmi omezenou oblast (alternativně by ovšem bylo možno uvažovat i o tom, že jde o pokus zavést nová pravidla fonetického přepisu). Podstatnější ovšem je, že se v tomto příkladu sice dá mluvit o shodě (přinejmenším v čísle) mezi tvary *aby(c)h* a *našla*, že znění celé věty se však odvažují hypotetizovat, že ve skutečnosti autorům šlo spíše o (hláskovou) spodobu (asimilaci) než o shodu, nebo případně o změnu standardní terminologie, tj. o zavedení termínu ‚shoda‘ pro jevy, které jsou běžně označovány jako ‚(hlásková) spodoba‘. Taková změna by ostatně mohla být pro účely výuky velmi pro-

spěšná, neboť termín by byl současně názorným příkladem jevu, který označuje ([schoda] v Čechách oproti [zhoda] na Moravě, příp. ve Slezsku), což by žákům jistě pomohlo. Otázka však je, zda by se povedlo nalézt mnemotechnické názvy i pro jevy další, např. právě pro vztahy mezi podmětem a přísudkem (o běžný školský termín ‚shoda podmětu s přísudkem‘ by zřejmě jít nemohlo).

Další tvrzení, které posiluje již dříve získaný dojem, že bohemistické zázemí autorů se značně vymyká běžnému pohledu, se nalézá na s. 109, těsně za nadpisem čtvrtého oddílu statí, a zní:

„Připomeňme, že mnohé jevy dřív považované jen za obecně české jsou dnes už ‚uznané za spisovné‘ – např. *můžu, děkují, obejmutí, nemoce*. ...“

Zde je opravdu potřeba se zeptat, ze kterých příruček autoři ‚jevy uznané za spisovné‘ čerpali, nebo zda se spolehli jen na ‚vlastní výrobu‘: konkrétně tvar *nemoce* (ať už jej chápeme jako genitiv singuláru nebo nominativ/akuzativ plurálu) je totiž na spisovnou úroveň postaven jen v knížce P. Sgalla a J. Panevové *Jak psát a jak nepsat česky* (2004), kde se o něm píše ‚máme tvary *nemoci* i *nemoce*‘, tj. tyto tvary jsou zde považovány za rovnocenné. Jinak ale tvar *nemoce* není uveden v žádné kodifikační příručce vydané akademickou nebo univerzitní institucí v České republice jako tvar spisovný. (Jiná věc je, že se o tvaru *nemoce* píše, např. na internetových stránkách jazykové poradny Ústavu pro jazyk český se říká, že se s takovým tvarem ‚můžeme setkat‘, a podobně je to i v knížce *Na co se nás často ptáte*, kterou zpracoval kolektiv autorů této jazykové poradny, viz Černá – Svobodová – Šimandl – Uhlířová, 2002. To ale samozřejmě neznamená, že je zde tento tvar ‚uznán za spisovný‘.)

Takový problém ostatně není ojedinelý. Hned na další straně (110) dole se uvádí, že:

„Podobně jako se dnes s takovým volným kolísáním už široce počítá u vztahu mezi vzory *kost* a *píseň*, bude možné a vhodné tolerovat kolísání i u jiných konjugačních a deklinačních typů (srov. např. dvojice jako *oře/orá, tiskl/tisknul, trpí/trpějí, pánové/páni*, ...).“

Volba příkladů zde působí stěží uvěřitelným dojmem, jako by snad autoři neovládali ani (pro potřeby výuky značně zjednodušený) repertoár deklinačních a konjugačních vzorů z učebnic základních škol. Mezi kterými dvěma deklinačními typy kolísá skloňování substantiva *pán*, jak s tím podle uvedeného citátu bude vhodné počítat u dvojice *pánové/páni*? A jak kolísá dvojice *trpí* a *trpějí*, kde se – na rozdíl od dubletní dvojice *pánové/páni* – jeden tvar (*trpějí*) vyskytuje v korpusech pouze s četností na hranici statistické bezvýznamnosti? Není to totiž tvar obecné češtiny (tím je samozřejmě tvar *trpěj*, jak je ostatně uvedeno i v knize P. Sgalla a J. Hronka *Čeština bez příkras*, 1992, kde se jako obecně česká varianta ještě uvádí tvar *trpěji*, tj. s krátkým *-i* v koncovece), ale tvar hyperkorektní k tomuto obecně českému tvaru. Relevantní je zde i nahlédnutí jak do Pražského mluveného korpusu, kde je poměr *trpí:trpěj:trpěji:trpějí* vyjádřen poměrem výskytů 13:8:1:1, tak do korpusu SYN2000, kde nalezneme poměr 2874:6:0:3. Jaká metoda lingvistického zkoumání stojí vůbec za srovnáním dvojice *pánové/páni* s dvojicí *trpí/trpějí*, to autoři bohužel v textu neuvádějí.

V oddíle 4 (Stupňovitost přechodu) se ovšem skrývají i další netriviální tvrzení. Jádrem celého oddílu je dělení nespisovných tvaroslovných variant (neboť o více než

tvarosloví, příp. pravopis, zde – a ostatně ani v celém článku – vlastně nejde) do tří skupin: do „jevů na pomezí“, „jevů zatím nestandardních“ a „jevů nestandardních, spíš snad ustupujících“. Bohužel zde autoři udávají jen klasifikaci několika příkladů, nikoliv nějaký systém, podle kterého různé varianty do jednotlivých skupin zařazují, přičemž pro průměrného čtenáře tento systém asi jen z pohledu na zařazené příklady nevyplyne.

Je například málo srozumitelné, proč jsou obecně český tvar nominativu plurálu neutra vztažného zájmena *který (města, který byly)* a stejný tvar ukazovacího zájmena *ten (ty města, v textu článku na s. 106, první řádek třetího odstavce)* zařazeny do „jevů na pomezí“, zatímco obecně český tvar nominativu/akuzativu plurálu neutra *krásný (krásný města)* je zařazen do „jevů zatím nestandardních“. Pohled do korpusu zde při hledání systému nepomůže, přestože to autoři čtenářům explicitně slibují, viz text odstavce na s. 106:

„Pokud jde o vrstvu označenou v odd. 4 jako (i) (s tvary *bysme, s kostma, ty města, dyl* aj., jejichž úzus lze ověřit a doplnit zvláště s pomocí korpusových dat), ...“

Sekvence *města, který* se v korpusu SYN2000 najde přesně stokrát, ale jen jediný výskyt (1 % případů) odpovídá konstrukci, v níž je vedlejší větou vztažnou rozvíjeno slovo *město* (ostatní jsou typu *starosta města, který...*), v Pražském mluveném korpusu se sekvence najde jen jednou a nejedná se přitom o hledanou konstrukci. Sekvence *krásný města* se najde v korpusu SYN2000 jednou a jde přitom o hledanou konstrukci (tj. 100 % vyhledaných případů je hledaná konstrukce), v Pražském mluveném korpusu se nevyskytuje. Tato čísla samozřejmě nevypovídají prakticky nic – ovšem kromě toho, že ukazují, že o korpusovou evidenci asi autoři svou klasifikaci neopírali (ostatně kdyby to udělali, velmi pravděpodobně by to v článku uvedli).

Podobný, snad dokonce ještě překvapivější je fakt, že nominativ plurálu mužského životného *dobrý (dobrý sportovci)* a tvary *velkej, velkýho* jsou zařazeny do jevů „zatím nestandardních“, zatímco tvary *velkejch, velkejma* do „jevů nestandardních, spíš snad ustupujících“. Ani zde prosté korpusové vyhledávání žádné světlo do problému nevneslo, jedině by snad na základě jeho výsledků a jejich přímé interpretace (která je ovšem z mé strany záměrně zjednodušená až na hranici absurdity) bylo možné dospět k závěru, že „jevem nestandardním, spíš snad ustupujícím“ je instrumentál plurálu (ve všech formách *velkejma/velkými/velkýma*): je ho statisticky signifikantně méně (a to včetně užití duálového, jež jsem pro jednoduchost nevyřadil) než forem *velcí/velké/velký* vzatých dohromady – je však zřejmé, že to má asi důvod rozdílný od domněnky, že instrumentál množného čísla z češtiny ustupuje.

Analogický je nakonec i případ protetického *v-*, kde podoby *voko, volej a volejovky* jsou zařazeny do „jevů zatím nestandardních“, zatímco *vodraz, vobloha a vobléhání* mezi „jevy nestandardní, spíš snad ustupující“. Korpusové zkoumání přinese např. informaci, že v Pražském mluveném korpusu se *volej* (ve významu spisovného substantiva *olej* , tj. ani jako tvar třetí osoby plurálu indikativu slovesa *volit* v obecné češtině, ani jako způsob rozkazovací slovesa *volat* , ani jako způsob rozkazovací slovesa *olít* v obecné češtině, ani jako způsob úderu do míče) vyskytuje dvakrát, zatímco *olej* desetkrát, z čehož by možná mohlo plynout, že podoba *volej* ustupuje, v článku je však za-

řazena mezi „jevů zatím nestandardní“. Stejně tak dvakrát se v tomto korpusu vyskytuje *vodraz*, jehož četnost je zde stejná jako četnost tvaru *odraz* (vždy v substantivním čtení, tj. nikoliv jako tvar slovesa (*v*)*odrazit*), z čehož by snad bylo možno usuzovat, že *vodraz* nijak výrazně neustupuje, byť počet dokladů je příliš nízký na jakékoliv kvalifikované soudy. V tomto případě autoři zařazení podob *voko*, *volej*, *volejovky* a dalších mezi „jevů zatím nestandardní“ vysvětlují tím, že protetické *v-* je zde lexikalizováno, to však problém jen posouvá, nikoliv řeší: není jasné, jak k závěru, že zde došlo k lexikalizaci, dospěli (rozhodně o tom nesvědčí např. korpusové nálezy, viz mj. výše).

Jediným místem, kde se v celém článku nastiňuje metoda zařazení jednotlivých jevů do jedné ze skupin, je druhý odstavec na s. 106, kde se o zařazení jevů, „které jsou zatím na hranici kodifikované ‚spisovnosti‘“, dozvídáme, že sem byly zařazeny proto, že „mluvčí je intuitivně hodnotí jako běžné v mluvených projevech (s oscilací mezi oběma kódy i v projevech veřejných), úspěšně konkurující tvarům kodifikací uznávaným, ale nepřirozeným a vypjatě spisovným, knižním“. Konkrétním srovnáním se s. 109 se zde tedy např. dozvídáme, že (dle názoru autorů):

- konstrukce *města, který byly* mluví intuitivně hodnotí jako běžné v mluvených projevech (s oscilací i v projevech veřejných),

- tvary *lidma, kostma, koňma, ženama* úspěšně konkurují kodifikací uznávaným, ale „nepřirozeným a vypjatě spisovným, knižním“ tvarům *lidmi, kostmi, koňmi, ženami*.

Řazení jevů do určité skupiny založené na pouhém „intuitivním hodnocení“ (autoři alespoň jiné kritérium neuvádějí) se ovšem nezdá být metodologicky na výši doby. Z nahlédnutí do Pražského mluveného korpusu je navíc zřejmé, že mluvíci obecné češtiny takové „intuitivní hodnocení“ nesdílejí ve všech aspektech. Například poměr tvarů *lidma:lidmi* je zde 99:28 (tedy o něco více než 3:1 ve prospěch tvaru *lidma*), což je v soulase s tvrzeními článku, i když při podrobnějším studiu dokladů vychází najevo, že valná část z oněch 99 dokladů je v kontextech typu *jinejma/mladejma/venkovskejma/dobrejma ... lidma*, případně v jiných kontextech, jež jsou přítomností tvarů z oblasti jevů „nestandardních, spíš ustupujících“ řazeny i podle kritérií autorů jinam než do projevů „běžně mluvených“. Ale poměr tvarů *ženama:ženami* je 7:13, tedy v podstatě 1:2 v neprospěch tvaru *ženama*, což závěry o tom, že „tvar *ženama* úspěšně konkuruje nepřirozenému a vypjatě spisovnému, knižnímu tvaru *ženami*“, příliš nepodporuje.

Odvolávky na korpusové nálezy mají tedy v článku zcela evidentně jen čistě proklamativní charakter, zatímco ve skutečnosti autoři s korpusem nijak systematicky nepracovali (pokud s ním pracovali vůbec), jak o tom ostatně svědčí i jejich uvedená formulace o „intuitivním hodnocení“ jevů. Vystává tak otázka, nakolik se toto „intuitivní hodnocení“, o které autoři jediné opírají svá tvrzení, shoduje s jazykovou realitou, nebo spíše odkud se takové „intuitivní hodnocení“ vůbec vzalo, zda jde jen o názor tří mluvčích, totiž autorů článku, nebo zda má nějakou (a jakou) širší oporu, např. ve výsledcích provedeného sociologického výzkumu apod. V celkovém vyznění je ovšem nutno souhlasit s autory, kteří na přelomu stran 106 a 107 píší:

„Velká variabilita vyjadřování se dnes už dá sledovat v Českém národním korpusu, a diskusní stanoviska vyslovovaná bez přihlédnutí ke zjištěným faktům jsou už málo relevantní.“

Postupme nyní dále, k oddílu 5 (K povaze kodifikace v tvarosloví). Zajisté že kdokoliv rozumný bude souhlasit se zde uvedeným tvrzením autorů, že „smyslem výuky ve škole jistě nejsou diktáty“ (takové vidění snad ale nikdo neprosazuje). Otázku, zda diktáty jsou dobrým prostředkem prozkoušení znalostí žáků, zde řešit nebudeme, za pozornost však stojí věta v textu bezprostředně následující:

„Na druhé straně ve slovníku jsme se kodifikace už více méně zbavili, počítá se tu s přechodným pásmem a s nemožností u jednotlivých slov trvat na předpisech a zákazech.“

Tato věta je zajímavá proto, že začátek dalšího odstavce zní:

„Situace v psaném tvarosloví by se měla blížit té, jakou máme v oblasti slovní zásoby...“

Ze srovnání těchto dvou pasáží lze snadno vyvodit, že (dle názoru autorů) i v oblasti psaného tvarosloví bychom se měli kodifikace už více méně zbavit a počítat zde s přechodným pásmem a s nemožností u jednotlivých tvarů trvat na předpisech a zákazech. Je proto (opět) překvapivé, jak poslední uvedený citát pokračuje:

„Situace v psaném tvarosloví by se měla blížit té, jakou máme v oblasti slovní zásoby, to znamená, že škola by se v otázkách tvarosloví měla soustředit na dílčí oblasti, jako zejména:

- (a) Vyloučit z písemných a oficiálních promluv evidentně nestandardní jevy...
- (b) Omezovat hyperkorektismy jako *by jste, dvěmi, obchod textilem*, ...
- (c) Ukazovat, že do standardu (ani mluveného) nepatří vulgární jevy, staré germanismy ani přejímky např. z americké hantýrky, popř. slova přejímaná s nedostatečnou znalostí původního jazyka...“

Nejasné jsou tu následující body:

– jak se požadavky na „vyloučení“, „omezování“ a „ukazování“, že do standardu nepatří...“ snázejí s postulovanou „nemožností trvat na předpisech a zákazech“, která má podle předchozího platit jak pro lexikální zásobu, tak pro tvarosloví,

– zda tedy (podle této díkce) je i v lexiku (podle mínění autorů) přípustné některé jevy či konkrétní lexémy „vylučovat“, „omezovat“ a „ukazovat, že do standardu nepatří“,

– co jsou v oblasti tvarosloví „vulgární jevy, staré germanismy“ a „přejímky z americké hantýrky“, tj. ve kterých oblastech české deklinace a konjugace nacházíme koncovky (či jiné morfémy nebo obecně tvaroslovné jevy), jež lze pokládat za vulgární, za staré germanismy, či za tvaroslovné jevy převzaté z americké hantýrky,

– jak autoři vůbec chápou vztahy mezi tvaroslovím, syntaxí a slovníkem, konkrétně co mají na mysli, když v oblasti požadavků na tvarosloví explicitně uvádějí, že je potřeba omezovat hyperkorektismy jako *obchod textilem* (konkrétně by autoři měli specifikovat, o jaký hyperkorektismus v oblasti tvarosloví se v tomto příkladu jedná a jak má být v této oblasti omezen) a ukazovat, že do standardu nepatří (mj.) „slova přejímaná s nedostatečnou znalostí původního jazyka“ (tedy v rámci tvarosloví kladou požadavky na lexikální přejímky).

Text článku návod k vyjasnění těchto bodů nedává, snad kromě bodu posledního, kde autoři zcela zřejmě ukazují, že mezi tvaroslovím, syntaxí a lexikem nerozlišují (není jen jasné, zda mezi nimi nerozlišují úmyslně – a proč, nebo zda mezi nimi rozlišovat neumějí).

Pokud však mezi nimi nerozlišují, ať už z jakéhokoliv důvodu, měli by možná mezi jevy v takto pojatém „tvarosloví“, které jsou „evidentně nestandardní“ a bylo by tedy

vhodné je vyloučit z psaných projevů nebo je v nich alespoň omezovat, zahrnout i další oblasti, např. zeugmata, anakoluty apod. – kdyby se takovým doporučením navíc sami řídili, přeformulovali by asi v první větě následující části (6. Standard a obecná čeština) koordinaci vět vedlejších přívlastkových

„...jsou to prvky jejich nejvlastnější mateřštiny, za kterou není proč se stydět nebo ji skrývat“

do jiné podoby.

Dále by v této části asi bylo vhodné, aby autoři podrobněji rozvedli požadavek vyjádřený na konci jejího třetího odstavce:

„Je ale nutné přejít ... k tomu, že bohemisté ... budou mluvčím a svým žákům situaci vysvětlovat, informovat je, a nechají pak v co největší míře na nich, jak budou získané informace využívat.“

Takový zásadní návrh, byť v zásadním článku, působí dojmem až opravdu přílišné zásadnosti. Lze totiž jistě jen souhlasit s tím, že je nutné, aby bohemisté mluvčím a svým žákům vysvětlovali jazykovou situaci češtiny a informovali je o ní, ale praktické důsledky třetího (a jak je uvedeno, také nutného) kroku v oblasti didaktiky češtiny si raději nepředstavuji do detailu. To, kam by vedla realizace přístupu, v němž bude v co největší míře (tj. zcela) ponecháno na žácích, jak budou získané znalosti o jazykovém standardu češtiny využívat, autoři bohužel nepopisují, můžeme se však snad dosti oprávněně domnívat, že k velmi rychlému a hlavně naprostému rozkolísání i velmi liberálně definovaného (a v článku neustále doporučovaného) standardu, k nemožnosti klasifikovat znalosti žáků minimálně v oblasti pravopisu, morfologie a syntaxe (ty by se v jednotné podobě velmi pravděpodobně vůbec vytratily) atd. V neposlední řadě by to v historicky krátké době (za čas, v němž by vyrostla a vstoupila ze škol do praxe takto vychovaná generace) zřejmě vedlo k dorozumívacím potížím nejen mezi obyvateli „Čech a ostatních částí Česka“ (jak autoři pojmenovávají české jazykové území na s. 112), ale velmi pravděpodobně i mezi obyvateli Čech navzájem, jakož i obyvateli „ostatních částí Česka“ navzájem (např. Slezané zpravidla neovládají do detailu ‚hantec‘). Je ale možné, že by se tím (a možná jen tím) skutečně důsledně splnil v článku mnohokrát opakovaný cíl dosáhnout ‚pružného‘, příp. ‚zpružněného‘ standardu. Není asi zbytečné na tomto místě upozornit explicitně na fakt, že se autoři při postulování svých požadavků odvolávají na Mathesiusův termín ‚pružná stabilita‘, naprosto však pomíjejí základní skutečnost, že Mathesius pružnost od stability nikdy neodtrhoval a zejména samotná pružnost (bez stability) pro něj nebyla cílem, ba vůbec tématem (primárním požadavkem pro něj byla vždy stabilita, nikoliv však rigidní, ale podléhající jak vývoji jazyka, tak oscilaci jeho momentálního stavu, tj. stabilita pružná). Na rozdíl od toho se v článku, o němž je zde řeč, požadavek na stabilitu normy, standardu a/nebo kodifikace jazyka vůbec nevyskytuje, ba kromě přímého citátového odkazu na Mathesiovu formulaci (na posledním řádku s. 107) se v něm vůbec nevyskytuje ani samo slovo ‚stabilita‘.

Požadavek, aby autoři konkretizovali očekávané výsledky svého návrhu na změnu stylu výuky češtiny, by však mohl budít zdání, že se snažím vyslyšet jejich volání po ‚diskusi o přechodu od dosavadního chápání spisovnosti (jako černobílé ‚správnosti‘) k pojetí standardu jako pružného, neostře vymezeného‘ (jak je uvedeno v části Závěry na s. 113). Takový dojem by však byl mylný: naprosto nepokládám za vhodné, aby

na stránkách Slova a slovesnosti proběhla diskuse inspirovaná tímto článkem, a to především z následujících důvodů:

1. Až na snahu o zavedení nové terminologie (zejména pojmů „standard“, „standardní“, „nestandardní“, dále „shoda“ pro dosavadní „spodobu“) nepřináší „zásadní článek“ nic kromě opakování stanovisek publikovaných již před delší dobou, naposledy významněji v r. 1992 v knize P. Sgalla a J. Hronka *Čeština bez příkras*, poprvé (alespoň pokud je mi známo) v r. 1960 ve stati P. Sgalla *Обиходно-разговорный чешский язык* v časopise *Вопросы языкознания*. Pokládám za užitečné se u tohoto jinak málo známého článku na chvíli zastavit. Již v něm jsou totiž uvedeny nejen identické příklady (*lidma, vokno, velkejch, velkejma* – a když již hovoříme o příkladech, je také zajímavé, že tvar *rukama* je zde na s. 11 uveden mezi „Наиболее яркими и характерными особенностями обиходно-разговорного чешского языка“, konkrétně jako příklad, kdy takovou charakteristickou zvláštností je „твор. падеж мн. числа на *-ma*“), ale i podobné argumenty jako v rozebíraném článku ve *Slově a slovesnosti*, byť v této nové verzi se jejich správnost a váha již nedokládá bibliografickými odkazy na práce klasiků marxismu-stalinismu. Ve *Вопросах языкознания* stojí za zmínku i postřeh na s. 18, kde se píše: „Чешский обиходно-разговорный язык многими фонетическими и иными чертами ближе к литературному языку, чем моравские говоры.“ O které jiné gusy jde, se ale konkrétně neuvádí. Zejména však stojí za povšimnutí hodnotící soud o vztahu mezi spisovnou a obecnou češtinou na s. 19: „Расхождение между литературным и обиходно-разговорным чешским языком следует признать явлением исключительным и нездоровым“, z něhož autorovi o odstavec níže vyrylne, že „...следует признать, что одним из необходимых средств для ликвидации нездорового разрыва между обеими нормами является демократизация литературного чешского языка.“ Nebudu se zde dále zabývat otázkou, jak v kontextu sovětského (byť odborného) časopisu z r. 1960 porozumět slovu „демократизация“, a poukáží již jen na samý závěr článku ve *Вопросах языкознания*, který je tvořen výzvou: „Настоящая статья возникла в связи с рядом вопросов выдвинутых доц. А. Г. Широковой, также изучающей проблему соотношения литературной и обиходно-разговорной нормы чешского языка. ... Хотелось бы, чтобы мысли и положения А. Г. Широковой послужили толчком для начала дискуссии по поставленным вопросам.“ Tuto výzvu stojí za to srovnat s předposlední větou stati ve *Slově a slovesnosti*. Celkově pak v tomto bodě pokládám za zbytečné diskutovat nad argumenty starými více než 45 let, zvláště proto, že

2. taková diskuse již několikrát proběhla (mj. také po uveřejnění Sgallova článku ve *Вопросах языкознания*) a přinesla jasná stanoviska (např. často citovaný výrok J. Běliče, B. Havránka a A. Jedličky, 1962, s. 124: „Незнаме žádný vyspělý народ, který by svévolně provedl takové культурní harakiri“) a jasné výsledky. Není potřeba takovou diskusi se stejnými argumenty znovu opakovat, nic (obsahově) nového by to nepřineslo.

3. Jak o tom svědčí řada z bodů uvedených výše, autoři nejsou schopni formulovat svá stanoviska přesně a jasně. Argumentace je často vnitřně rozporná, protichůdná, a místy dokonce zcela nesrozumitelná. Vést s nimi diskusi je proto obtížné, v některých bodech dokonce v principu nemožné (nelze např. diskutovat o vnitřně protichůdných

tvrzeních – viz třeba opatrné doporučování pravidel pravopisu škol, jíž se pravidla vnu-
cují, nebo kodifikace odrážející normu jako celek, ale omezená jen na malé jádro).

4. Argumentace v článku také v mnoha případech nespočívá na jakékoliv objektivní bázi (např. korpusových nálezech), ale – jak autoři sami uvádějí – pouze na „intuitivním hodnocení“ (se kterým jsou kontrolní korpusové vyhledávky ovšem často v rozporu) nebo (v případě „uznání spisovnosti“ tvaru *nemoce*) na stejně nepodložených závěrech z jejich předchozích publikací. Takový postup je metodologicky nevyhovující, neboť vrací lingvistiku a její postupy o desetiletí zpět.

5. Celý článek má silný didaktický étos, od názvu (Od školské spisovnosti...) přes častá doporučení, jak by měla výuka češtiny ve školách vypadat, až po závěrečné vyjádření naděje, že „[t]aková diskuse mezi lingvisty by měla být prvním z kroků, které by, jak doufáme, umožnily v budoucnu nové chápání prohloubit a přenést na filozofické a pedagogické fakulty, do poraden, redakcí a škol“. Vzhledem k tomu stojí za úvahu, zda je Slovo a slovesnost vhodným fórem pro diskusi takto zaměřenou a zda by taková diskuse – pokud vůbec – neměla být vedena spíše z jiného pohledu a na stránkách jinak zaměřeného periodika (např. časopisu Český jazyk a literatura).

6. Autory kritizované chápání spisovnosti je v české lingvistice již delší dobu překonáno (a navrhovaná diskuse by proto na stránkách Slova a slovesnosti postrádala jakékoliv oprávnění). Jádro celého problému není totiž ve vidění spisovnosti jako černobílé ‚správnosti‘, jak se článek snaží čtenáři vsugerovat, ale v tom, že autoři nevzali v úvahu plnou šíři vývoje v oblasti teorie kultury jazyka za posledních (nejméně) třicet let, o čemž ostatně svědčí i závažné mezery v uváděné literatuře. Diskutovat ve vědecky zaměřeném časopise proto vlastně není o čem.

V souhrnu těchto bodů se totiž důvodně obávám, že kdyby reakce (a reakce na reakce, a reakce na reakce na reakce, ...) na „zásadní článek“ Františka Čermáka, Petra Sgalla a Petra Vybírala Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi byly vedeny na kvalitativně stejné výši jako originální stať, snížilo by to odbornou úroveň časopisu Slovo a slovesnost, a tím i jeho prestiž v očích odborné veřejnosti.

LITERATURA

- BĚLIČ, J. – HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1962): Problematika obecné češtiny a jejího poměru k jazyku spisovnému. *Slovo a slovesnost*, 23, s. 108–126.
- ČERMÁK, F. – SGALL, P. – VYBÍRAL, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 103–115.
- ČERNÁ, A. – SVOBODOVÁ, I. – ŠIMANDL, J. – UHLÍŘOVÁ, L. (2002): *Na co se nás často ptáte*. Praha: Scientia.
- HAVRÁNEK, B. (ed.) (1960–1971): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- SGALL, P. (1960): Obichodno-razgovornyj češskij jazyk. *Voprosy jazykoznanija*, 9, s. 11–20.
- SGALL, P. – HRONEK, J. (1992): *Čeština bez příkras*. Praha: H&H.
- SGALL, P. – PANEVOVÁ, J. (2004): *Jak psát a jak nepsat česky*. Praha: Karolinum.
- VYBÍRAL, P. (2004): „Ohlédnutí do budoucnosti“ češtiny. In: E. Kržišnik (ed.), *Aktualizacija jezikovno-zvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti / Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – Metode in zvrsti, Ljubljana, 27.–28. november 2003*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, s. 83–90.

DODATEK

Literatura opomenutá v článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi

- A. Černá, J. Šimandl, I. Svobodová, L. Uhlířová, *Na co se nás často ptáte*, Praha, 2002.
- S. Čmejrková et al., *Čeština, jak ji znáte a neznáte*, Praha, 1996.
- F. Daneš, *Values and attitudes in language standardization*, in: J. Chloupek, J. Nekvapil (eds.), *Reader in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam, Philadelphia, 1987, s. 206–245.
- F. Daneš, *Preskripce – anebo „nechte svůj jazyk na pokoji“?*, in: *Jazyk a jeho užívání*, Praha, 1996, s. 166–174.
- F. Daneš, *Jazyk a text*, I. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše, část 2, Praha, 1999.
- F. Daneš et al. (eds.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha, 2004.
- M. Dokulil, *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace*, *Slovo a slovesnost*, 13, 1951–2, s. 135–139.
- Z. Hlavsa, *Kritéria kodifikace*, in: *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno, 1996, s. 28–32.
- O. Hausenblas, *K tzv. pronikání obecné češtiny do spisovného jazyka*, *Slovo a slovesnost*, 54, 1993, s. 97–106.
- B. Havránek, J. Bělič, A. Jedlička, F. Trávníček, *К вопросам об обиходно-разговорном чешском языке и его отношении к литературному чешскому языку*, *Вопросы языкознания*, 10, 1961, s. 11–20. Česká znění článku: *K otázce obecné češtiny a jejího poměru k češtině spisovné*, *Slovo a slovesnost*, 22, 1961, s. 98–107.
- B. Havránek, A. Jedlička, J. Bělič, *Problematika obecné češtiny a jejího poměru k jazyku spisovnému*, *Slovo a slovesnost*, 23, 1962, s. 108–125.
- J. Chloupek, *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*, Brno, 1986.
- J. Chloupek, A. Lamprecht, A. Vašek, *Český národní jazyk a některé jeho vývojové perspektivy*, *Slovo a slovesnost*, 23, 1962, s. 258–265.
- M. Jelínek, *Kritérium systémovosti při kodifikaci spisovné normy*, in: *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno, 1996, s. 36–42.
- M. Jelínek, *Kultura jazyka a kultura řeči*, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, 1995, s. 31–40.
- M. Jelínek, *Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schriftsprache im 19. und 20. Jahrhundert*, in: *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen*. Regensburg, 2000, s. 9–63.
- J. Kraus, *Rétorika a řečová kultura*, Praha, 2004.
- J. Kraus et al., *Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny*, *Slovo a slovesnost*, 42, 1981, s. 228–238.
- M. Krčmová, *Termín obecná čeština a různost jeho chápání*, in: *Čeština – univerzália a specifika*, 2, 2000, s. 63–77.
- J. Mlejnecká, M. Pravdová, M. Prošek, K. Smejkalová, I. Svobodová, L. Uhlířová, *Pražská jazyková poradna dnes a zítra*, in: *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny, perspektivy*, Brno, 2004, s. 130–136.
- J. Nekvapil, *Language management in a changing society*, in: B. Panzer (ed.), *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*, Frankfurt am Main, 2000, s. 165–177.
- J. V. Neustupný, *Sociolinguistics and the Prague School*, in: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, n. s. / *Prague Linguistic Circle Papers*, 3, Amsterdam, 1999, s. 275–286.
- J. V. Neustupný, *Sociolinguistika a jazykový management*, *Sociologický časopis*, 38, 2002, s. 429–442.
- Z. Palková, *Spisovný standard jazyka v mluvené komunikaci*, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*, Praha, 1995, s. 76–80.
- Z. Rusínová, *Jak je to s obecností obecné češtiny*, in: *Čeština – univerzália a specifika*, 2, s. 79–83.
- V. Skalička, *Poznámky o obecné češtině*, *Slovo a slovesnost*, 23, 1962, s. 201–204.
- A. Stich, *Současné úkoly jazykové kultury*, in: *Kultura českého jazyka*, Liberec, 1969, s. 103–112.

- A. Stich, *Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost (Naše postoje k češtině 17. a 18. století)*, in: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993, Praha, 1995*, s. 49–56.
- A. Stich, *Jazykověda – věc veřejná, Praha, 2005*.
- J. Šimandl, *Morfologická problematika v jazykové poradně, Naše řeč, 83, 2000*, s. 57–76, 113–131, 169–192, 225–242.

Stati dalších autorů v následujících sbornících:

Kultura českého jazyka, Liberec, 1969.

Spisovnost a nespisovnost dnes, Brno, 1996.

Spisovná čeština a jazyková kultura 1993, Praha, 1995.

Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny, perspektivy, Brno, 2004.

Čeština – univerzália a specifika (jednotlivé svazky).

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4, 118 51 Praha 1
<oliva@ujc.cas.cz>